

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Sociologica VII (2015), vol. 1, p. 139–142

Religion long forgotten. The importance of religion in education towards civil society, red. Dariusz Stępkowski, Andrzej Murzyn, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2014, 228 s.

Nowożytna idea *społeczeństwa obywatelskiego*, wywodząca się z myśli Locke'a, Huma, Hegla, de Tocqueville'a i in., ma dziś bogatą literaturę, co potwierdza jej znaczenie dla społecznej i politycznej rzeczywistości naszych czasów. Warto zatem pamiętać, że o ile wcześniej funkcjonowała ona w odniesieniach historycznych do XVIII- i XIX-wiecznych myślicieli i kształtującego się społeczeństwa angielskiego, to jako kategoria analityczna odżyła w latach 70. i 80. minionego stulecia. W związku z opozycyjną aktywnością części środowisk wobec systemów totalitarnych bloku sowieckiego, co skłoniło Petera Bergera do użycia miłego polskiemu uchu sformułowania, że wtedy „Locke powrócił z polskim akcentem” (Berger 2005, s. 12).

Istotą społeczeństwa obywatelskiego jest określony poziom samodzielności wobec struktur państwa (władzy), rodzaj autonomii umożliwiającej samoorganizację, przekonanie o prawie do możliwości i tworzenia struktur poziomych w różnych sferach życia zbiorowego: społecznej, politycznej, kulturowej. Nie przeciw państwu, ale niejako równolegle, z konieczną dozą opieki z jego strony, zapewniającą bezpieczeństwo. To wyznacza relację społeczeństwo – państwo, a co kształtuje stosunki wewnętrzne? Kultura obywatelska: „zespół akceptowanych wartości, przekonań, postaw i wzorów zachowań niezbędnych do sprawnego działania społeczeństwa obywatelskiego. Chodzi tu o gotowość i umiejętność współpracy z innymi, o respekt dla prawa i świadomość doniosłości regulacji życia społecznego przez prawo, o szacunek dla pracy. Przede wszystkim zaś o świadomość uczestnictwa w społeczeństwie i wynikające stąd poczucie odpowiedzialności, uznanie i wypełnianie obowiązków wobec państwa, wobec społeczeństwa oraz jego członków” (Siciński 1996).

Mamy zatem dwie płaszczyzny, z których pierwsza wskazuje na strukturę i opisuje społeczeństwo obywatelskie jako zespół instytucji uplasowanych między sferą prywatną (rodzina) a makroinstytucjami państwa i gospodarki. Druga – kulturowa – mówi o łagodzeniu przez te pierwsze konfliktów i sprzyjaniu pokojowi społecznemu. I w ten sposób dochodzimy do kwestii społeczeństwa obywatelskiego jako „kolebki cnót” (Gałkowski, Kanafa 2010, s. 69) i roli religii w kształtowaniu jego postaw. Zarówno w skali poszczególnych państw, jak i *globalnego* społeczeństwa obywatelskiego.

Opis ten dobrze pasuje do organizacji religijnych, które na ogół znajdują się „pomiędzy”. Nie są zupełnie prywatne, ani też całkiem w strukturach państwa czy

gospodarki (s. 14). W warunkach wolności religijnej konkurują między sobą o przyłączenie członków, często angażując się w działalność na zasadach wolontariatu.

Pod wpływem różnorodnych czynników zmieniają się wspólnoty religijne i stosunki między nimi. Globalizacja w sferze ekonomicznej sama z siebie nie rozwiązuje problemów sprawiedliwości społecznej. Jednak kształtujące się społeczeństwo obywatelskie w skali świata, motywowane w części ideałami religijnymi, może zmniejszać ekskluzywizm i promować moralność społeczną w imię międzyreligijnej solidarności (An-Na'im 2005, s. 23).

Prezentowana praca ma charakter interdyscyplinarny, poruszane w niej zagadnienia wchodzą w zakres zainteresowań nauk pedagogicznych, socjologii, politologii. Bardzo silnie obecny jest w niej aspekt wychowawczy. Podkreślenie aktualności kwestii religijnych we współczesnym dyskursie o edukacji, kulturze, polityce i roli religii w wychowaniu świadomego obywatela.

Książka składa się z dwóch części. Pierwsza, zatytułowana *Basic Concepts*, ma charakter teoretyczny. Pomieszczono tu sześć tekstów, z których pierwszy, autorstwa Dariusza Stępkowskiego, nosi tytuł *Non Scholae Sed Vitae: Bildung, Religion and Society in Herbart's & Schleiermacher's Pedagogical Theories*. Zaczynają go refleksje dotyczące edukacji, kształcenia (niem. *Bildung*) jako indywidualnego i społecznego procesu, realizowanego poprzez nauczanie i uczenie się. Dalej autor prezentuje poglądy Johana F. Herbarta na rolę religii w tym procesie i jej miejsce w szkole oraz przywołuje postać i dorobek pedagogiczny Friedricha D.E. Schleiermachera, by pokazać – mimo upływu czasu – jego aktualność w omawianych kwestiach.

Andrzej Murzyn przedstawia czytelnikowi rozdział pt. *The Personalistic Ethics as a Support for the Civil Society*, w którym uzasadnia tezę o szczególnej roli, jaką etyka personalistyczna może odgrywać w kształtowaniu społeczeństwa obywatelskiego. Złożonego – wbrew ideologiom eliminatywizmu – z ludzi będących jednocześnie *osobami* i obywatelami.

Z kolei Mirosław Patalon w tekście zatytułowanym *Is Process of Theological Education Useful For the Civil Society* nawiązuje do swojej wcześniejszej publikacji: *Pedagogika ekumenizmu* (Patalon 2007), w której przedstawił czołowego przedstawiciela tzw. *teologii procesu*, Johna B. Cobba. Przypomnijmy, że teologia procesu to interesujący nurt, którego filozoficzne podstawy sformułował Alfred North Whitehead (zm. 1947), a rozwijali m.in. Charles Hartshorne, William Norman Pittenger, a w Polsce Józef Życkiński.

Rozdział czwarty, napisany przez Uto Meiera, profesora Katolickiego Uniwersytetu w Eichstätt-Ingolstadt, nosi tytuł *Why Democracy Cannot Work without Unconditional Values: On Moral Boundaries and Ethical Guideposts for a Post-secular Generation*. Poświęcony jest zagrożeniom demokracji płynącym z relatywizacji norm moralnych i zdania się wyłącznie na równowagę sprzecznych interesów i etykę kompromisu.

Dariusz Góra-Szopiński jest autorem tekstu zatytułowanego *Partnership in Innovation for the Good of Civil Society: A New Conceptual Framework*, w którym

rozważa perspektywę rozwoju nauki społecznej Kościoła i jej miejsce w debacie nad globalnym społeczeństwem obywatelskim.

W pewnym stopniu do poprzedniego rozdziału nawiązuje tematyka ostatniego w tej części pracy tekstu: *Postmodernizm and Neoliberalizm as Modern Ideologies Threatening Today's Civil Society: An Educator's Afterthought in Terms of Catholic Church Social Doctrine* Mariusza Sztaby.

Część druga monografii, zatytułowana *Practical Approach*, poświęcona jest zagadnieniom szczegółowym, bardziej związanym z praktyką edukacyjną i wychowawczą w rodzinie, szkole i w instytucjach sfery publicznej. Tematyka jest bardzo różnorodna, zasygnalizujemy więc tylko dla porządku, co obejmuje:

Toshiko Ito, *Nuclear Disaster and the Quest for Meaning in the Civil Society: Religion in Japanese Educational Institutions Today*; Eugeniusz Sakowicz, *The Resolution of Conflicts and Building Unity: M. Fethullah Gülen's Pedagogical Proposition*; Nasila Isgandarova, *Critical Analysis of Feminist Movements of Azerbaijani Muslim Women during Russian Colonialism*; Ewa Teodorowicz-Hellman, *The Place of Christianity in Swedish Primary School: Historical Outline and Contemporary Social Discourse*; Zuzana Svobodová, *Paideia as Care of the Soul – the Potentials of Contemporary School*; Katarzyna Wrońska, *The Polish Family in View of the Idea of a Civil Society*.

We *Wstępie* zatytułowanym *End of Religion?* redaktorzy tomu przywołują słynną mowę Jürgena Habermasa z października 2001, wygłoszoną podczas odbierania Pokojowej Nagrody Księgarzy Niemieckich, w której filozof skupił się na potrzebie ukształtowania nowego podejścia do religii we współczesnej kulturze. W wykładzie *Wiedzieć i wierzyć* wprowadził kategorię „społeczeństwa postsekularnego” na oznaczenie świeckich społeczeństw Zachodu, w których procesy sekularyzacyjne współistnieją z wrażliwością religijną wielu ludzi. Postuluje godzenie najlepszej tradycji Oświecenia z dziedzictwem religijnym, co wymaga „kooperacyjnego przekładu treści religijnych” (Habermas 2002, s. 15).

Znamienne jest, że niemiecki filozof mówił to tuż po zamachach 11 września 2001, zaś omawiana książka ukazuje się niedługo po dramatycznym wydarzeniu 7 stycznia 2015 roku w siedzibie paryskiego magazynu satyrycznego „Charlie Hebdo”.

W książce podkreśla się rolę dialogu międzyreligijnego, który w kontekście edukacyjnym nabiera szczególnego charakteru. Obok mamy jego drugą odsłonę, nie mniej znaczącą – dialog między sferą religijną a świecką, którego areną są struktury demokratycznego państwa. Redaktorzy tomu określili swój cel jako namysł nad znaczeniem religii w wychowaniu dla świeckiego społeczeństwa obywatelskiego.

Podjęcie rzeczowej dyskusji z autorami publikacji, tak rozległej tematycznie i wielowątkowej, wymagałoby odrębnego ustosunkowania się do poszczególnych jej rozdziałów, co jest w tym miejscu trudne ze względu na ograniczenia formalne, ale także kompetencyjne pojedynczego recenzenta. Możliwe było zatem – obok funkcji informacyjnej – zaakcentowanie niektórych tylko kwestii, będących przedmiotem uwagi w omawianej książce. Z podkreśleniem, że zarówno ranga tematu, jak i sposób ujęcia mają walor pouczający i skłaniający do refleksji. Katalog pytań

postawionych w tekstach jest obszerny i społecznie ważny. Jaka jest rola religii w wychowaniu młodego pokolenia? Czy i na ile dopuszczalna jest ingerencja w przekonania religijne? Czy potrzebne jest dziedzictwo religijne i kto jest zań odpowiedzialny? Czy kościoły i wspólnoty religijne mają prawo udziału w kształtowaniu edukacji publicznej? (s. 8). To niektóre z tych zagadnień.

Religion long forgotten jest tomem prezentującym określoną, chrześcijańską, perspektywę aksjologiczną. To stwarza przestrzeń do polemik, bowiem przekonaniu o pozytywnym wpływie postawy religijnej na stosunki międzyludzkie przeciwstawić można w dyskursie publicznym inne. Mówiące o tym, że religie częściej prowokują konflikty wewnątrz lub pomiędzy grupami, niż je tonizują (o tym zob. Stawiński 2014). Niemniej, a może właśnie dlatego, praca jest ważnym głosem w dyskusji nad miejscem i rolą religii w nowoczesnej demokracji, jest więc żywo związane z problemami Polski, Europy i świata. Bowiem „istota społeczeństwa obywatelskiego realizuje się głównie w procesie twórczego współdziałania i negocjacji – w procesie, w którym uczestniczą podmioty wolne od uprzedzeń kulturowych, religijnych i światopoglądowych” (Murzyn 2011, s. 7).

Piotr Stawiński

Bibliografia

- An-Na'im (2005). *The Politics of Religion and the Morality of Globalization*. W: Jurgensmeyer M. (red.). New York: Oxford University Press, s. 23–48.
- Berger P. (2005). *Religion in Global Civil Society*. W: M. Jurgensmeyer (red.). New York: Oxford University Press, s. 11–22.
- Gałkowski J.W., Kanafa Ł. (2010). *Społeczeństwo obywatelskie a moralność*, *Annales. Etyka w życiu gospodarczym* 13, 1, s. 69–75.
- Habermas J. (2002). *Wierzyć i wiedzieć*, przeł. M. Łukasiewicz, *Znak* 9(568), s. 8–21.
- Murzyn A. (red.). (2011). *Samorządność wczoraj i dziś. Wychowanie do społeczeństwa obywatelskiego*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Patalon M. (2007). *Pedagogika ekumenizmu. Procesualność jako paradygmat interkonfesyjnej i interreligijnej hermeneutyki w ujęciu Johna B. Cobba, Jr.* Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Siciński A. (1996). *O idei społeczeństwa obywatelskiego*, *Wiedza i Życie* 6.
- Stawiński P. (2014). *Religia a przemoc. Wybrane aspekty w perspektywie socjologicznej*. W: J. Fałowskiego, T. Iwanka (red.), *Człowiek wobec zagrożeń współczesnego świata*. Nysa: Oficyna Wydawnicza PWSZ w Nysie.